

ANA KUBURIĆ
Beograd

NASTAVA LOGIKE U SREDNJOJ ŠKOLI – OD 1950. DO 2010.

Sažetak: Istorijski osvrt na nastavu logike počecemo sa školskom 1952/53. godinom, kada je uvedeno osnovno osmogodišnje obrazovanje. Izučavajući literaturu koja se istorijski osvrće na nastavu logike kod nas, primećujemo da akcenat nije stavljen na taj period. Budući da je u to vreme na snazi bila država Jugoslavija, zvanične odluke odnosile su se na sve republike. Dobre ideje iz jednih preuzimale su se na drugim teritorijama, kao zajedničke. Angažman na polju metodike nastave logike intenzivnije se odvijao na teritoriji Hrvatske, kao i danas. Tako su udžbenici *Logika* Gaje Petrovića i *Metodika nastave filozofije* Josipa Marinkovića zadržani u upotrebi kod nas kao zasad najbolja rešenja. Ovakvo stanje traži da se izvuče jedna nit od tog vremena, preko razdvajanja do aktuelnog stanja.

Ključne reči: nastava, logika, srednja škola, obrazovanje, udžbenici

1.1. SUDBINA FILOZOFIJE KROZ TRI REFORME ŠKOLSTVA U JUGOSLAVIJI

Osmogodišnje obrazovanje uvedeno je 1952/53. Tada stupa na snagu i novi nastavni plan i program (*Nastavni plan i program za V, VI, VII i VIII razred osmogodišnje škole i I, II, III i IV razred gimnazije*, 1952; Bojović, 2004: 84–85). U VII razredu učila se psihologija u prvom polugodištu, a istorija filozofije u drugom. Logika se učila u VIII razredu (IV gimnazije), sa dijalektičkim i istorijskim materijalizmom. Pešić (1954: 70) u to vreme objavljuje članak o nastavi filozofije u časopisu Srpskog filozofskog društva; on smatra (kao i neki članovi beogradskog aktiva) da treba zameniti vreme izučavanja logike i istorije filozofije. Posredno, iz primedbe vezane za praksu: da profesori drugih nastavnih predmeta preuzimaju predavanje filozofije zbog rentabilnosti. Kako Pešić navodi, samo u 34% gimnazija u Srbiji (isključujući Vojvodinu i Kosmet) filozofiju su predavali filozofi, a direktori u svojim izveštajima Savetu za prosvetu NRS ipak nigde nisu isticali potrebu za stručnim kadrom iako su to inače radili za druge predmete u sličnoj situaciji (Pešić, 1954: 70). Takođe saznajemo da je fond časova namenjen filozofiji bio mali.

Opštim zakonom o školstvu usvojenim juna 1958. godine, opšteobrazovna osnovna osmogodišnja škola postala je obavezna za uzrast od 7 do 15 godina, dok je gimnazija postala srednja opšteobrazovna škola u četvorogodišnjem trajanju, sa više nastavnih smerova. U Nastavnom planu i programu za 1965/66 (*Nastavni plan i program za gimnaziju u SR Srbiji sa objašnjenjem*, 1965), na strani 9, govori se o potrebi izvesnih izmena u nastavi, a na 160. strani, u objašnjenju tih izmena, saznajemo da je logika odvojena od psihologije; propisana je za III razred gimnazije, za sve smerove, sa po 2 časa nedeljno. Logika je, inače, od svog uvođenja u prve srpske gimnazije, sredinom devetnaestog veka, zajedno sa psihologijom predstavljala uvod u filozofiju. Više o takvoj praksi izvođenja logike možemo čitati u članku Mirka Aćimovića „Prilog metodici nastave logike“ (Aćimović, 1994: 3–5). Potvrdu iste prakse nalazimo i u *Pedagoškoj enciklopediji* (1989: 42).

„Šuvarovom reformom“ obrazovanja, 1971. godine, filozofska grupa predmeta izbačena je iz znatnog broja srednjih škola i zamenjena predmetima Osnove marksizma i TIPSS. Upravni odbor Hrvatskog filozofskog društva nije se posebno bavio ovim problemom, ali je na savetovanju o nastavi filozofije, 1971. godine u Sarajevu, Boris Kalin upozorio na opasnost redukovanja nastave filozofije, i pozvao fakultete da svojim autoritetom spreče ovakve promene. O tome čitamo u članku „Savjetovanje o nastavi filozofije“, *Praxis*, (1971: 963) što je preneti referenca iz članka: Grgec Goran, „Pola stoljeća Hrvatskog filozofskog društva kao istraživački izazov“ (2008).

Desetim kongresom SKJ 1974. godine započela je školska reforma kojom su različite vrste srednjih škola, do tada vođene kao gimnazije, srednje stručne škole, itd., pretvorene u jedinstvenu srednju školu – centar usmerenog obrazovanja (Čolić-Peisker, 1989: 232.), po dva modela – trogodišnjem i četvorogodišnjem. Viši nivo srednjeg obrazovanja trebalo je steći kroz zajedničku opšteobrazovnu osnovu u trajanju od dve godine, a zatim se, kroz drugu fazu (u trajanju od jedne ili dve godine) osposobiti za rad. Gimnazije su ukinute pred 1977/78. školsku godinu (Bojović, 2004: 82, 93). Cilj takve reforme bio je sprečiti da obrazovanje reprodukuje socijalnu stratifikaciju, ali, kako komentariše Veljka Čolić-Peisker (1989), realitetu su, s pozicije ideologije i norme, postavljeni (pre)ambiciozni zadaci. Dok god društvu i privredi budu potrebni radnici, dotle će se statusna diferencija preslikavati i na obrazovanje, u manje ili više transparentnom obliku. Problem s reformom bio je u tome što je išla u pravcu ujednačavanja snižavanjem kriterijuma koji su važili u gimnazijama. Kako se uvođenje šireg opšteg obrazovanja (a time i filozofije) u nekadašnje stručne škole odrazilo na filozofiju, Čolić-Peisker komentariše ovako: najpre naziva iluzijom da će se „plavom ovratniku“ promijeniti društvena sudbina zato što će na trećem ili četvrtom stupnju obrazovanja učiti filozofiju“. „Ali se zato može dogoditi da filozofija, ovako mehanički inkorporirana u neke nastavne programe (npr. za metalske radnike ili vozače) izgubi 'diskretni buržoaski šarm' i obuče radničko odijelo...“ (Čolić-Peisker, 1989: 232). Akcenat u navedenom citatu stavljamo na način izučavanja filozofije u stručnim školama, koji očito nije pažljivo osmišljen. Kao što ćemo u nastavku videti, drugi izvori govore da se broj usmerenja u kojima se izučavala logika smanjivao, a reakcije¹ su išle u pravcu zahteva da logiku uči više njih.

1 Na primer Borisa Kalina i Vladimira Filipovića.

Reforma je radikalno uticala na izmene nastavnih programa ne samo filozofske grupe predmeta, već i svih drugih (Bojović i Šišović, 2005: 47). Boris Kalin u doktorskoj disertaciji *Nastava logike u srednjoj školi* tvrdi da su pri reformi zaobidene najkompetentnije institucije za predmet logike – Filozofski fakultet i Hrvatsko filozofsko društvo. Pre pominjane reforme logika se učila u III razredu gimnazije, u drugom polugodištu, a fond časova bio je 35 (tj. 2 puta nedeljno). Logiku je učila približno $\frac{1}{4}$ srednjoškolaca toga uzrasta, tj. od 48.510 upisanih, 11.781 (što je 24% ili svaki četvrti) (Kalin, 1980: 148). Reformom je dotadašnji III razred srednje škole postao I razred završnog stepena usmerenog obrazovanja. Izrađeni su novi planovi i programi za različita usmerenja i zanimanja. Školske 1978/79, druge godine reforme, analizirajući planove i programe, i izveštaje o broju upisanih u I razred završnog stupnja, Kalin zaključuje da je logiku tada učilo upola manje đaka od broja onih koji su je učili u gimnaziji zadnje školske godine pre reforme. Sada je to bilo oko 11,5–12,5%, tj. svaki osmi učenik.² Dalja analiza populacije onih koji su logiku i dalje učili pokazuje da više od polovine njih pripada vaspitno-obrazovnom usmerenju – zanimanju saradnik u nastavi („suradnik u odgojno-obrazovnom procesu“). Iz nepotpunog izveštaja o fondu časova toga usmerenja vidi se da se u 82% slučajeva logika³ učila s fondom od 35 časova, a ostalih 18% učilo ju je s većim fondom.⁴

Prohodnost za dalje obrazovanje reformom su dobile sve škole. Godine 1976/77. većina škola bile su završne škole (obuhvatale su $\frac{3}{4}$ učenika toga uzrasta), osim gimnazija. U fazi posle reforme sve su srednje škole, s jedne strane, bile jednako završne, a, s druge, „sve jednako jamče mogućnost nastavka studija“.⁵ Na osnovu takve prakse zaključujemo da za 88% srednjoškolske populacije logika je nepotrebna. Po Kalinovom mišljenju, logiku bi trebalo da uče svi s obzirom na to da je za sve srednja škola jednako završno obrazovanje ili otvaranje daljeg obrazovanja. Logika je ona osnovna interdisciplinarna filozofska grana koja uči razlikovanju naučnih metoda „već od sistema znanstvenih grana, pa do razlikovanja indukcije i dedukcije, eksperimenta, hipoteze, teorije i uopće znanstvene obrade bilo koje građe“.⁶ Učenik koji u završnom srednjoškolskom obrazovanju, koje mu je osnova za dalje studije, nije imao priliku da „upozna logičke probleme, neće biti svjestan ni znanstvene osnove svoga učenja“.⁷ Gledano s drugog aspekta, na

2 Kalin, Boris, *Nastava logike u srednjoj školi: Funkcija nastave logike u oblikovanju kritičkog mišljenja*, 149. Takođe u *Pedagoškoj enciklopediji* Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, na str. 42 čitamo: „Sa dva časa sedmično nastava logike imala je bolju poziciju u prošlosti nego u savremenom obrazovanju gde je svedena na 35 časova godišnje u jednom od poslednjih razreda srednje škole i tu privilegiju ima manje od 10% srednjoškolske populacije učenika.“ Međutim, „istraživanja su naime pokazala da veći fond sati uzet sam za sebe ne daje nikakvo posebno jamstvo uspeha, ako uza nj ne stoji odgovarajuća kvaliteta nastave“, komentariše Kalin na 152. str., i napomenom uz tekst upućuje na istraživanje Jadranke Damjanov i Dubravke Jande, *Kulturni sadržaji u obrazovanju; Problemi umjetničkog obrazovanja djece i omladine, I i II*, Zavod za kulturu Hrvatske, Zagreb 1977, 109 i 242.

3 U nekim usmerenjima i strukama logika se učila u okviru nastave filozofije, a ponegde (retko) i fakultativno.

4 Kalin, Boris, *Nastava logike u srednjoj školi: Funkcija nastave logike u oblikovanju kritičkog mišljenja*, 151.

5 *Ibidem.*, 155. Isto nalazimo kod Bojović S. u citiranom tekstu „Gimnazija posle Drugog svetskog rata – s naglaskom na prirodne nauke“, 93.

6 Filipović, Vladimir, „Reforma srednjeg usmjerenog obrazovanja“, *Filozofska istraživanja*, 1986, br. 4, 1070.

7 *Ibidem.*

pitanje kome je potrebna logika istraživan⁸ je nivo misaonosti kod onih koji su imali nastavu logike i onih koji je nisu imali. To merilo potrebe upotrebljivo je i danas.

Na vanrednoj skupštini Hrvatskog filozofskog društva 10. 10. 1990, povodom redukcije nastave filozofije u srednjim školama zaključeno je da se reformom obrazovanja prepolovio broj učenika srednjih škola koji slušaju filozofiju i logiku, a novim nastavnim planovima za pedagoške centre ukinuta je nastava filozofije i logike i za neke pedagoške struke, čime se dalje smanjuje broj učenika koji slušaju filozofiju. Rasprava je imala odjeka u javnosti te je na redovnoj skupštini Društva, 5. 6. 1991, iznet podatak da se nastava filozofije u pomenutim centrima još uvek izvodi.⁹

Reforma uspostavljenih jedinstvenih srednjih škola, kakve smo opisali, izvršena je 1987. usmeravanjem od prvog razreda srednje škole, a ne u završnim razredima. Iz članka Vladimira Filipovića, „Reforma srednjeg usmjerenog obrazovanja“, napisanog za *Filozofska istraživanja*, 1986. godine vidimo da ni ovog puta Filozofsko društvo nije konsultovano, kako kaže: „Nigdje ni nikada [nisu] razgovarali s predstavnicima struke...“¹⁰ Kritikuje se postavljanje osnove obrazovanja na „usmerenost“ kada svetska reforma ide u pravcu dublje opšteobrazovanosti zato što brz tehnički razvoj od „usmerenih“ traži česte prekvalifikacije, a propagira se i interdisciplinarnost kao princip.

Devedesetih godina započeta je preorijentacija školskog sistema.¹¹ Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, proglašen 25. januara 1990. u Skupštini SR Srbije, vratio je gimnazije u obrazovni sistem.¹²

1.2. NASTAVA LOGIKE U OBRAZOVNOM SISTEMU SRBIJE

Početkom devedesetih, kada su gimnazije vraćene, zemlja je bila zauzeta drugim pitanjima i nije se moglo raditi na izmenama nastavnih planova i programa iako je o njima više puta raspravljano. Ciljevi i zadaci očišćeni su od ideoloških zahteva karakterističnih za prethodne zakone, ali sadržaj je ostao „težak i apstraktan“, budući da je nastao sažimanjem univerzitetske literature. S tim saznanjem ostavlja nas Snežana Bojović u istorijskom osvrtu na reforme i mesto gimnazija u njima. U publikaciji Komisije za razvoj školskog programa,¹³ formiranoj od Ministarstva prosvete i sporta 2002. godine, u fazi pripreme nove reforme, opisom nasleđenog stanja možemo se nadovezati na

8 O nekim istraživanjima toga pitanja više je rečeno u poglavlju 3.4. o kritičkom mišljenju.

9 O Šuvarovoj reformi i reakcijama Hrvatskog filozofskog društva na smanjenje broja časova filozofskih predmeta saznajemo iz članka Gorana Grgeca, „Pola stoljeća Hrvatskog filozofskog društva kao istraživački izazov“, 531–532.

10 Filipović, Vladimir „Reforma srednjeg usmjerenog obrazovanja“, 1071. Mirko Aćimović u tekstu „Prilog metodici nastave logike“, *Nastava i vaspitanje*, 1994, br. 1–2, na str. 5 upoređuje Nastavni plan i program iz 1991. i Nastavni plan i program u *Službenom glasniku SAPV – Propisi prosvetnog saveta Vojvodine*, 3/1987.

11 Bojović, Snežana D., „Gimnazija posle Drugog svetskog rata – s naglaskom na prirodne nauke“, 82.

12 *Ibidem*, 97.

13 *Reforma obrazovanja u Republici Srbiji. ŠKOLSKI PROGRAM*, Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd 2003.

početak devedesetih. Tamo se kaže da programi za pojedine nastavne predmete predstavljaju „naučne, akademske discipline u malom“, takođe da su preobimni i da nisu u funkciji kulturnog i ekonomskog razvoja društva.

U Planu i programu iz 1991. godine¹⁴ logika se propisuje za III razred gimnazije u trajanju od 72 časa (2 časa nedeljno), što je zadržano i u aktuelnom Nastavnom planu i programu koji je na snazi od 2003.¹⁵ Filozofija je propisana za IV razred gimnazija i stručnih škola, takođe sa fondom od 72 nastavna časa. Analizi izmena u novom programu posvetićemo se kasnije.

Na sajtu EURYDICA mogu se videti nastavni programi za sve nivoe obrazovanja, pa tako i srednjeg školskog obrazovanja u 31 zemlji, kao i saznati mnoge druge informacije. EURYDICA je centrala mreže koja obezbeđuje informacije o obrazovnim sistemima i politici 27 zemalja Evropske unije, članicama Evropskog ekonomskog prostora¹⁶ i Turske, a namenjene su onima koji su odgovorni za njih, radi lakšeg snalaženja i informisanja.

Interesantno je da se u Hrvatskoj 1998. godine počelo sa održavanjem Državnog takmičenja iz logike, u organizaciji Zavoda za školstvo Republike Hrvatske. Učenik sa najboljim rezultatom ima olakšicu pri upisu na Univerzitet. Godine 2001. tadašnji ministar odobrio je i pokretanje takmičenja iz filozofije.¹⁷ Zadaci na državnom takmičenju iz logike zasnovani su na nastavnom programu, ali većinom na matematičkoj logici. Svaki test ima pet do deset problema (sud, zaključak, kategorički, hipotetički, disjunktivni silogizam, Venove diagrame, diviziju, dokaz, simbolička, matematička logika).¹⁸

Međunarodnu filozofsku olimpijadu srednjoškolskih učenika organizuju Međunarodna federacija filozofskih društava (FISP) i UNESCO. Godine 2007. Hrvatsko filozofsko društvo uključilo se u njeno organizovanje (paralelno s ulaskom Društva u članstvo FISP-a).¹⁹ Iste godine pokrenuta je inicijativa za osnivanje Odbora za nastavu filozofije, logike i etike, kao stalnog tela pri Upravnom odboru Hrvatskog filozofskog društva. Različite oblike aktivnosti za unapređenje tih predmeta (organizovanje seminara i savetovanja, izdavanje publikacija, kontakti s relevantnim republičkim/državnim telima, itd.) inače je koordinisao Aktiv srednjoškolskih nastavnika.²⁰

Prema rečima Maje Uzelac iz 1986, u Jugoslaviji nije postojalo udruženje nastavnika filozofije, niti je u okviru Saveza filozofskih društava Jugoslavije bilo sekcije ili

14 Nastavni plan i program iz filozofije (i logike), *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik* 3/1991, 144–147.

15 Nastavni plan i program iz filozofije (i logike), *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik* 6/2003, 49–51.

16 Lihtenštajna, Norveške i Islanda.

17 O Državnom takmičenjima iz logike i filozofije: Grgec, Goran, „Pola stoljeća Hrvatskog filozofskog društva kao istraživački izazov“, 532, i Čurko, Bruno, „Philosophy and Logic in Croatian High Schools“, *Philosophy pathways electronic journal*, Issue number 81, 4th April 2004. Izveštaje sa konkretnih takmičenja nalazimo: za prvo takmičenje u časopisu *Logika 1* opisuje se tok takmičenja iz logike iz 1998, zatim kod Dunje Marušić Brezetić u: „Natjecanje iz filozofije 2009. godine, *Filozofska istraživanja*, 2010, br. 4, 809–812.

18 Čurko, Bruno „Philosophy and Logic in Croatian High Schools“.

19 Grgec, Goran, „Pola stoljeća Hrvatskog filozofskog društva kao istraživački izazov“, 532. O Međunarodnoj filozofskoj olimpijadi više nalazimo u tekstu Bruna Čurka, „Međunarodna filozofska olimpijada“, *Metodički ogledi*, 2008, br. 1, 115–135.

20 Grgec, Goran, „Pola stoljeća Hrvatskog filozofskog društva kao istraživački izazov“, 531.

društva za nastavu filozofije.²¹ Danas postoje aktivni profesora filozofije na određenom području, ali ne postoji društvo koje objedinjuje sve nastavnike filozofije u Republici Srbiji. Takođe, ne postoji udruženje na nivou zanimanja – nastavnik.

Maja Uzelac je, 1986, bila prvi predstavnik Jugoslavije na tada već petom kongresu Međunarodnog udruženja nastavnika filozofije (AIPPh), ili desetog, ako se računa rad „Evropskog komiteta za nastavu filozofije“, osnovanog 1959, na koji se AIPPh nadovezao. Međunarodno udruženje nastavnika filozofije osnovano je 1975. u Briselu. Uzelac iste godine izveštava nastavnike filozofije, putem časopisa *Marksističko obrazovanje*, o toku konferencije, uslovima i postupku učlanjenja.²² AIPPh postoji i danas i njegov rad dostupan je javnosti zahvaljujući njihovom veb sajtu.

1.3. DRŽAVNI PROPISI U VEZI SA NASTAVOM LOGIKE

Pravilnikom o vrsti stručne spreme nastavnika, stručnih saradnika i pomoćnih nastavnika u gimnaziji²³ propisano je da filozofiju mogu predavati osobe sa diplomom profesora filozofije, diplomiranog filozofa ili profesora filozofije i sociologije. Ista stručna sprema zahteva se i za rad u stručnim školama.²⁴

1.3.1. Plan i program

Knjiga *Reforma obrazovanja u Republici Srbiji. ŠKOLSKI PROGRAM*²⁵ javnosti je predstavila smer reforme obrazovanja i obrazovnog sistema u Srbiji, započete 2003. godine, s akcentom na jednom njenom delu – nastavni planovi i programi. Saznajemo da se radi na promeni odnosa prema školskom programu. U objašnjenju funkcije plana i programa stoji: „realizacija plana i programa ne treba da bude glavni zadatak i cilj obrazovnog rada u školi, već njegov instrument“.²⁶ On treba da bude koncipiran kao sredstvo za postizanje definisanih ciljeva i ishoda, a ne treba da propisuje nastavne sadržaje.²⁷

Formulacija cilja i zadataka nepromenjena je zasigurno od 1987. godine (a možda i ranije), zaključujemo po onome što saznajemo iz teksta Mirka Aćimovića „Prilog metodici nastave logike“ u kome su upoređeni nastavni programi iz 1987. i 1991. i našim

21 Uzelac, Maja, „X međunarodni kongres o nastavi filozofije“, *Marksističko obrazovanje*, 1986, br. 1, 29.

22 *Ibidem*, 28–30.

23 Prema važećem Pravilniku o izmenama Pravilnika o vrsti stručne spreme nastavnika, stručnih saradnika i saradnika u nastavi u gimnaziji, objavljenog u *Prosvetnom glasniku*, br. 1/92.

24 Pravilnik o vrsti stručne spreme nastavnika, stručnih saradnika i pomoćnih nastavnika u stručnim školama, objavljen u *Prosvetnom glasniku*, br. 5/91.

25 Izdate od Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije 2003. godine.

26 *Reforma obrazovanja u Republici Srbiji. ŠKOLSKI PROGRAM*, 46. Prema novoj koncepciji, rad u školi treba regulisati na dva nivoa – nacionalnim kurikulumom i školskim. Za starije razrede ostavljaje se više prostora školama da odlučuju (47. str.).

27 *Reforma obrazovanja u Republici Srbiji. ŠKOLSKI PROGRAM*, 5.

poređenjem plana i programa iz 1991. i 2003.²⁸ Nema značajnog napretka u onome što je još 1980. godine Boris Kalin označio kao negativno u praksi pisanja planova i programa. „S obzirom pak na odnos materijalnog i formalnog zadatka nastave, nastavni programi najčešće izrijeком postavljaju nastavi oba zadatka: i materijalni i formalni. Pri tome programi su mnogo izričtiji u preciznijem imenovanju i detaljnijem pobrojavanju elemenata materijalnog zadatka. Funkcionalni je zadatak obično formuliran veoma ili čak krajnje uopćeno, naznačen je šturo, s tek nekoliko riječi. Kao da je samo po sebi jasno čime i kako bi se imao ostvariti funkcionalni cilj nastave nekog predmeta.“²⁹ Mora li se oko razvoja sposobnosti za sistematsko, samostalno i kritičko mišljenje svesno angažovati i podupreti spolja, ili će se ono svakako dogoditi učenjem logičkih sadržaja i uključenošću u ozračje logičkog načina razmišljanja. Zahtev „misli logično“ upućuje na logičku ispravnost, i u najvećem broju slučajeva računa i na istinitost. Ne postoje stvari koje su već negde istinite i odakle ih samo treba prepisati. Do istine se dolazi logičkim ispitivanjem. Ponekad, da bismo „skratili priču“, nudimo već gotove istine iz logike, što je u najvišem smislu kontradiktorno njoj samoj, onome čemu ona želi naučiti, i dovodi je do apsurdna. Razvijanje kritičkog mišljenja ne treba podupreti spolja, nego iznutra. Ne skraćivati je u onom delu koji joj je esencijalan, a izazov profesorskog poziva uvek ide u tome pravcu. Zato jeste potrebno svesno se angažovati.

O izmenama u sadržaju aktuelnog plana i programa stoji u uputstvu za njegovu obradu, a mi ćemo u daljem tekstu izdvojiti one koje će biti od važnosti za temu.

Jedna od bitnih stavki, u literaturi koja se osvrta na prethodne planove i programe, bilo je praćenje odnosa filozofije i logike.³⁰ Tražila se naznaka kontinuiteta iz sfere logike u filozofiju. Nadovezujući se na tu tradiciju, u poslednjim izmenama primećujemo da je 1991. jasno izražena pripadnost logike filozofiji – u tekstu uputstva za njegovo ostvarivanje, dok se u novom nastavnom planu i programu ona pretpostavlja iz odnosa naslova i podnaslova. Ta promena praćena je još jednom od veće važnosti.

Promenjen je pristup uvođenja u predmet logike. Na prvim časovima učenicima se govori o postanku logike i poreklu njenog imena, ali ne o njenom istorijskom razvoju, kako je to nalagao prethodni plan i program. O njenom razvoju, podeli i značaju govori se na kraju školske godine. U uvođenju u predmet logike, što je propisano novim programom, više pažnje posvećuje se samom predmetu logike. Govori se o poreklu

28 Cilj filozofije je da unapredi opšte obrazovanje učenika i da ih upozna sa svojim glavnim sadržajima, te razvojno-istorijskim tokovima filozofskog mišljenja. Prenećemo doslovnu formulaciju zadataka iz 2003. Poslednja dva zadatka manje se odnose na nastavu logike, a više filozofije. „Zadaci nastave su da učenici: upoznaju osnovne elemente i principe mišljenja, shvate odnos ispravnog i istinitog mišljenja, jezika i mišljenja i drugih problema saznanja kao i uslova uspešne komunikacije, osposobe se za primenu metodologije istraživanja i razviju sposobnost za sistematsko, samostalno i kritičko mišljenje, razumeju filozofske probleme i njihova rešenja na primerima najvećih dostignuća filozofske misli kao i da steknu sposobnosti pozitivnim transferom za razumevanje drugih teorijskih i praktičnih problema, stiču uvid u opšte teorijske i humanističke tokove mišljenja koji su uobličavali određene istorijske epohe i čine osnovu savremenih humanističkih i kritičkih orijentacija i time unapređuju obrazovanje.“

Od 1987. logici i filozofiji se cilj i zadaci propisuju zajedno.

29 Kalin, Boris, *Nastava logike u srednjoj školi: Funkcija nastave logike u oblikovanju kritičkog mišljenja*, 59.

30 Više o tom odnosu Aćimović, Mirko, „Prilog metodici nastave logike“.

njenog imena, njenoj formi i sadržaju, o pojmu valjanosti (tj. ispravnosti) i istinitosti mišljenja. Pridavanje pažnje samoj logici zvuči kao pozitivna promena, spram prethodnog pristupa koji je u logiku uvodio preko njenog istorijskog razvoja, šta je ona bila i kako se izgrađivala, značaja i podele još pre nego što postane značajna i omogućena prethodnim poznavanjem gradiva, tako da i razlike koje su učinile podeljenom logiku imaju za njih smisla. Predmetu logike se pre pristupalo s aspekta njenog uspostavljanja kao discipline, sada se više prilazi razradi njenih sadržaja.

Razmatranje odnosa logike, filozofije i nauke, takođe je iz uvodnog bloka tema prebačeno na kraj, ne uvodeći tako u predmet logike, već u filozofiju koja će se učiti u narednoj godini. U obrazloženju izmene stoji da „ova celina ima više efekta kao uvođenje u nastavu filozofije u narednom razredu, nego kao uvod u izučavanje same logike“.³¹ Pitamo se: ako se predavanje logike nije sprovodilo postupkom problematizovanja, karakterističnim za filozofski način razmišljanja, i tako se učenici pripremali za njega, da li je važno objasniti njenu vezu sa filozofijom, i kako bi ona mogla biti shvaćena? Vezu s naukom učenici će zaključiti već posle prvih nekoliko pređenih tema iz logike. Ali nakon izučavanja logike kao kanona ispravnog mišljenja, kakav odraz na uvođenje u filozofiju ima priča o njihovoj vezi. „Tako je logika ono što je pre filozofije, ali što nije filozofija nego sistem uputstava, pravila, principa, normi valjanog mišljenja, ili mišljenja koje mora biti istinito.“³² Propustila se pokazati veza na delu, kroz izlaganje logičkih znanja tokom godine. Takođe, kakvo razumevanje možemo očekivati na času krajem školske godine (kada se zaključuju ocene, ili su zaključene – što svejedno rezultira nezainteresovanošću), čime se želi uvesti u predmet filozofije za iduću godinu. O mestu teme odnosa logike, filozofije i nauke na kraju udžbenika Gaje Petrovića,³³ u tzv. dodatku, u tekstu još iz 1994. godine Mirko Aćimović kaže da „ovaj 'dodatak' u udžbeniku nikako nije dodatak, nego naprotiv, ono čime bi svakako trebalo započeti nastavu logike,“³⁴ a mi dodajemo: ukoliko se odlučimo za takav pristup logici, jer – videćemo – on nije bio jasno naglašen u metodičkoj literaturi za predmet logike.

Pažnju ćemo posvetiti još jednoj izmeni. Naime, ovoga puta više je naglašena korelacija sa drugim nastavnim predmetima, posebno matematikom. Umesto puke analize istinitosnih funkcija istinitosnim tablicama, treba produbiti razumevanja implikacije, logičkog računa i tehnike svodenja na apsurd (ne samo kod dokazivanja tautologija, već i pravila silogističkih figura).³⁵ U pomenutoj publikaciji Komisije za razvoj školskog programa naznačno je da će se ići u smeru veće povezanosti među predmetima. U opisu zatečenog stanja kaže se da su nastavne planove i programe izrađivale komisije (imenovane od ministra prosvete) koje nisu uspostavile institucionalni oblik međusob-

31 Nastavni plan i program iz filozofije (i logike), *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik* 6/2003, 50.

32 Aćimović, Mirko, „Prilog metodici nastave logike“, 9.

33 Petrović, Gajo, *Logika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1998.

34 Aćimović, Mirko, „Prilog metodici nastave logike“. Udžbenik je pozitivno ocenjen, kao onaj koji najbolje daje uvid u teorijski horizont logike.

35 Ovo približavanje trebalo je da isprati i nastava matematike svojim izmenama – većim akcentom na aksiomatici, matematičkoj indukciji, dokazu iz hipoteze, itd.

ne saradnje, što je prouzrokovalo „zatvorene“ programe nastavnih predmeta, „bez vertikalne i horizontalne povezanosti pojedinih predmeta i unutar predmeta“.³⁶

Mnoštvo novih pedagoških smernica za izvođenje nastave – znači li to „da bit reforme nastave treba tražiti u promjenama nastavnih postupaka, metoda i prakse učenja, a ne toliko u promjenama planova i programa?“ pita se Kalin.³⁷ Analizirajući sadržaj logike kakav se predaje u srednjim školama, Aćimović izriče sud da se uči „tradicionalna logika koja je postavljena u doba nemisaone sholastičke reinterpretacije aristotelovske logike“.³⁸ Komentari u njegovom tekstu dati su u horizontu ispitivanja adekvatnog pristupa sadržajima nastave logike, koji je svakako u vezi sa tim kakav je pojam logike u kom je uzeta, i kojim je predstavljena. Aćimović poziva na „zaokret kako u shvatanju kakva logika treba da se ponudi srednjoškolicima, tako i u neposrednoj nastavi logike i metodi njenog izvođenja“.³⁹

U vezi s udžbenicima logike u nastavnom planu i programu 2003. kaže se da nijedan udžbenik ne pokriva celokupan program. Preporučeni je udžbenik Gaje Petrovića zbog svoje bolje primerenosti učenikovom predznanju i uzrasnim sposobnostima. Nastavnicima je preporučeni *Uvod u logiku i naučni metod* od Koena i Nejjela.

1.3.2. Stručno usavršavanje

Vlada Republike Srbije je 2004. osnovala Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.⁴⁰ Centar za stručno usavršavanje zaposlenih u obrazovanju jedna je od tri organizacione jedinice Zavoda.⁴¹ Budući da je u Srbiji otvorena mogućnost da se napreduje u zvanju⁴² stručnim usavršavanjem, nastavnik može da stekne zvanje pedagoškog savetnika, mentora, inspektora i višeg pedagoškog savetnika.⁴³ Smatramo da otvaranje te mogućnosti u nastavničkom pozivu povećava i motivaciju za usavršavanje. U „Pravilniku o stalnom stručnom usavršavanju i sticanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika“,⁴⁴ koji je stupio na snagu 1. jula 2004, propisano je obavezno stručno usavršavanje, a postupak za sticanje odgovarajućeg zvanja pokreće nastavnik na svoju inicijativu, podnošenjem zahteva ustanovi i dokaza o ispunjenosti uslova.

36 *Reforma obrazovanja u Republici Srbiji. ŠKOLSKI PROGRAM*, 46.

37 Kalin, Boris, *Nastava logike u srednjoj školi: Funkcija nastave logike u oblikovanju kritičkog mišljenja*, 2.

38 Aćimović, Mirko, „Prilog metodici nastave logike“, 11.

39 *Ibidem*, 10.

40 „Zakonom o Izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja“ usvojenim u junu 2004. godine.

41 Druge dve su Centar za razvoj programa i udžbenika i Centar za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih.

42 Željka Šporer u knjizi *Sociologija profesija: ogled o društvenoj uvjetovanosti profesionalizacije*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb 1990, govori o pet elemenata profesije čija razvijenost određuje da li je reč o profesiji, poluprofesiji ili zanimanju.

43 „Pravilnik o stalnom stručnom usavršavanju i sticanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika“, *Službeni glasnik RS*, br. 14/2004, 15.

44 „Pravilnik o stalnom stručnom usavršavanju i sticanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika“ 14–23, koji je aktuelan uz izmene iz Pravilnika o izmenama i dopunama Pravilnika o stalnom stručnom usavršavanju i sticanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika, *Službeni glasnik RS*, 56/2005, 54–55.

Jedan od predviđenih oblika profesionalnog usavršavanja zaposlenih je pohađanje seminara koji su odobreni od Centra za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju. Nastavnik je dužan da u toku pet godina pohađa najmanje 100 časova, i to najmanje 60 časova sa liste obaveznih programa i do 40 časova sa liste izbornih. Na svakom seminaru dobija uverenje o savladanom programu, koji će mu trebati pri proceni stepena ostvarivanja obrazovno-vaspitnih ciljeva.⁴⁵

U Pravilniku su propisani uslovi akreditacije programa, koji se prijavljuju na konkurs⁴⁶ štampan u *Prosvetnom pregledu*. Primena programa koji pokažu dobre rezultate, produžava se za sledeću godinu. Centar takođe ima pravo da ukine seminar u toku odobrenog staža,⁴⁷ ukoliko se ispostavi da su mu neophodne izmene ili da je nezadovoljavajuć. U našoj sredini posećenost igra ključnu ulogu.

Prvi Katalog obaveznih programa stručnog usavršavanja štampan je za 2004/05. školsku godinu; on se, po zakonu, doprema svakoj školi. Seminar se organizuje na nivou jednog okruga školske uprave, kako bi bilo dovoljno zainteresovanih profesora za formiranje grupe. Potom škola domaćin kontaktira koordinatora seminara.

Razmotrićemo seminare ponuđene profesorima filozofije za protekle 2009/10. godinu, i za predstojeću 2010/11. Od seminara za koje su profesori filozofije navedeni među one kojima je primarno namenjen, nalazimo tri seminara. Sva tri programa zadržana su i za sledeću školsku godinu. Autorka prvog, *Filozofija sa etikom*, označenog kao obaveznog, jeste Olga Vučić, profesorka filozofije i logike u Medicinskoj školi „Beograd“. Program je podržan od Srpskog filozofskog društva, Odeljenja za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Katedre za humanističke nauke Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Iz opisa tema zaključili bismo da je reč o predavanjima o različitim aktuelnim etičkim temama. Drugi program, *Dijalego – filozofija u srednjoj školi* osmislili su Gordana Dražić, Jadranka Pešti, Ivan Fink, Slobodan Lisica, Damir Malešev i Slobodanka Čuk, i podržani su od Srednje tehničke škole „Mileva Marić“ u Titelu. Program je prošle godine bio označen kao obavezan,⁴⁸ a za narednu je izborni.⁴⁹ U opisu tema njime je predviđen i razgovor o boljoj realizaciji nastavnih sadržaja. *Za, protiv i kako – veština argumentovane diskusije u nastavi* osmislile su profesorka filozofije Snežana Grujić i profesorka srpskog jezika i književnosti Olivera Dimić. Program je izborni, i kao takav je i ostao, ali proširene su ciljne grupe na sve učitelje i nastavnike osnovnih i srednjih škola.⁵⁰ Autorke programa podržane su od Druge kragujevačke gimnazije, Školske uprave Kragujevac i Gradskog veća za obrazovanje, kulturu i informisanje grada Kragujevca. Za nas je interesantno da je tim programom, osim retorike i debate, predviđena i tema dijalektička argumentacija i tehnike i metode problemske nastave.

45 *Ibidem*.

46 Konkurs se objavljuje u listu *Prosvetni pregled* i na vebajtu Zavoda.

47 Ukoliko je program prvi put aplicirao, biva akreditovan na probnih godinu dana. Ukoliko su rezultati zadovoljavajući, može biti akreditovan na tri godine.

48 Program se vodio pod kataloškim brojem 165.

49 U 2010/11. program se vodi pod kataloškim brojem 130.

50 U katalogu 2009/10. pod brojem 167, u novom pod 133.

Mnoštvo je seminara koji nisu namenjeni specijalno nastavnicima filozofije, ali su njima, kao pripadnicima društvenih nauka, posredno obuhvaćeni. Takvim seminarima se najviše nastoje implementirati savremene ideje, metode i pristupi u nastavu. No, ono što nama nedostaje u funkcionisanju nastave logike i filozofije jesu stručni razgovori o konkretnim sadržajima iz logike i filozofije. Primitimo da je još manje nego za filozofiju programa koji bi se mogli odnositi na unapređivanje nastave logike i rešavanje njenih teškoća.

Budući da se nastavi logike u primarni zadatak stavlja razvijanje kritičkog mišljenja, osmotrićemo na koji način su o toj temi ponuđeni programi. *Kultura kritičkog mišljenja* bio je program za 2009/10 godinu, osmišljen od veće grupe autora,⁵¹ i podržan od Filozofskog fakulteta u Beogradu i grupe MOST. Autorska grupa se nije odlučila za preuzimanje gotovih programa, već za razvijanje sopstvenog, imajući u vidu specifičan aktuelni obrazovni i društveni trenutak.⁵² Na seminaru se govorilo o strukturi sposobnosti kritičkog mišljenja. S ciljem da se kritičko mišljenje ugradi u redovnu nastavu, demonstrirane su vežbe namenjene njegovom podsticanju. Takođe, prezentovana su dobra rešenja iz nastavne prakse. Za iduću godinu, za srednjoškolski uzrast predložen je program *Motivacija za učenje upotrebom kritičkog mišljenja u nastavi*⁵³ iz pedagoškog rezona i *Čitanjem i pisanjem do kritičkog mišljenja*⁵⁴ koji dolazi iz šireg konteksta jednog projekta. Naime, reč je o istoimenom projektu koji je iznikao u SAD,⁵⁵ a koji se sprovodi u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i još nekim susednim zemljama. Program su za seminar adaptirale⁵⁶ pedagog dr Lidija Radulović i psiholog mr Tatjana Pavlovski sa Filozofskog fakulteta u Beogradu, i pedagog mr Milica Čebić sa Učiteljskog fakulteta u Beogradu. Program podržava Centar za interaktivnu pedagogiju (CIP), Beograd i kao stručna podrška RWCT International Consortium (čiji je CIP član). Program se odnosi na sve nastavne predmete i bavi se mogućnošću uvođenja kritičkog mišljenja kako u nastavu maternjeg jezika tako i u matematiku i druge predmete. Jedna od predviđenih tema je: uloge i vrste pitanja u takvoj nastavi, zatim, planiranje nastavne jedinice iz ugla razvijanja kritičkog mišljenja.

Sudeći po izveštajima sa seminara, objavljivanim u metodičkim časopisima *Bilten za nastavu filozofije* i *Marksističko obrazovanje*, o kojima će više reči biti u narednom poglavlju, čini se da se nekada više pažnje posvećivalo diskusiji no samom sadržaju iz nastave logike i filozofije, i nastojao održati kontinuitet u toj diskusiji.

51 Dr Dijana Plut, dr Jelena Pešić, dr Dragica Pavlović-Babić, dr Zora Krnjaić, dr Dušanka Lazarević, dr Jasmina Moskvljević, mr Ivana Stepanović, spec. psih. Vidosava Grahovac, Radmila Gošović, mr Slobodanka Janković-Antić.

52 Pavlović-Babić, Dragica – Krnjaić, Zora – Gošović, Radmila, „Kritičko mišljenje – šta je to? Konceptualizacija i relevantni pojmovi“, *Psihologija*, Beograd 2000, br. 3–4, 385.

53 Program se vodi pod kataloškim brojem 520, i pripada obavezima. Autor je Miloš Jeremić, a program podržava Kreativna pedagogija.

54 Program pod kataloškim brojem 643, sa liste izbornih.

55 *Metodički ogledi*, br. 16. većim svojim delom posvećen je tom projektu.

56 Program izvorno pripada autorima Dr Jeannie L. Steele, Dr Kurtis S. Meredith, Dr Charles Temple, Scott Walter, International Reading Association

Knjiga Ive Despota *Nastava marksističke i savremene građanske filozofije u gimnaziji*, iz 1965. godine, jeste štampan praktični deo seminara iz marksističke i savremene građanske filozofije, održanog u Sarajevu iste godine, u organizaciji Republičkog zavoda za unapređivanje školstva. Na seminaru Despot je prikazao, kroz konkretnu obradu nastavnih jedinica, kako je tekla nastava u jednoj školi, tj. Trećoj gimnaziji u Sarajevu, u kojoj je predavao u toku školske 1964/65. godine.⁵⁷

ZAKLJUČAK

Nastava logike u srednjim školama, posmatrano istorijski od njenog uvođenja pa sve do današnjih dana i prakse izvođenja, tema je koja zahteva široku platformu poznavanja kako filozofije obrazovanja, tako i drugih dodirnih oblasti kao što su pedagogija i psihologija. U radu smo pošli od sagledavanja prakse izvođenja nastave logike u srednjim školama na teritoriji Jugoslavije u periodu od 1950. Do 1990, a zatim Srbije do 2010. godine. U istorijskom kontekstu državnih i političkih prilika, promene na području filozofije obrazovanja i političkih moći mogle su se sagledati kroz objavljene tekstove i istraživanja malog broja filozofa.

U proteklih šezdeset godina u nastavnim planovima i programima menjao se status nastave logike od povezanosti s psihologijom do samostalnog predmeta. Pitanje primerenosti i potrebe za nastavom logike takođe je imalo različita praktična rešenja, koja su uglavnom išla ka smanjivanju broja onih koji su je učili i njenom smeštanju u kontekst gimnazijskog obrazovanja.

Sama suština nastavnog predmeta logika krije se u misaonim operacijama kojima se nastavom razvija mišljenje više nego što se oslanja na znanje i zapamćivanje, što čini osnovnu vrednost na kojoj se gradi i reforma celokupnog obrazovnog sistema u kojoj se zahtevi same logike pretaču u praksu njenog izvođenja, a potom i na širi kontekst ostalih nastavnih predmeta od kojih se takođe očekuje primena istog principa razvijanja kritičkog mišljenja više nego pukog mehaničkog zapamćivanja.

ANA KUBURIĆ
Belgrade

HIGH SCHOOL LOGIC COURSE – FROM 1950 TO 2010

Abstract: This historical overview of logic teaching shall begin with school year of 1952/53, when eight years long elementary education was introduced. It can be noted that, in literature concerning logic teaching in our country, emphasis is not put on that period. Considering the fact that the state of Yugoslavia was existent at that particular time, formal decisions immediately

⁵⁷ Despot, Ive, *Nastava marksističke i savremene građanske filozofije u gimnaziji – Interpretacija programa sa metodskim napomenama*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1965, iz „Predgovora“, 4–5.

related to all republics. Valuable ideas from one territory were implemented in others, being of common interest. Intensive engagement in the field of methodics of logic teaching took place in Croatia, as it is today. Textbooks *Logic* from Gajo Petrović and *Methodics of philosophy teaching* of Josif Marinković are still in use in Serbia today, due to the fact that they are still considered as the best solution. That is why history of logic teaching should be analysed since that period up to today.

Keywords: teaching, logic, high school, education, textbooks

Primljeno 15.8.2010.

Prihvaćeno 10.10.2010.